

Zeitschrift: Il glogn : calender dil pievel : annalas per historia, litteratura e cultura romontscha

Band: 3 (1929)

Artikel: In agen capetel ord l'istoria de nossa patria : las elecziuns dils ufficials suenter la moda veglia

Autor: [s.n.]

DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-881342>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

Download PDF: 18.03.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

In agen capetel ord l'istoria de nossa patria.

Las elecziuns dils ufficials suenter la moda veglia.

Als biars era tut venal
uffecis vegnevan cumprai
sco rauba de marcanzia.
Juvalta.

La pli tresta perioda della historia de nossa patria ei stau il temps della reformaziun, entochen la fin dil 17 avel tschentunar. Buc'ina perioda aber, ei pli adequata de dar a nus bunas instrucziuns e saluteivels cussegls, che grad quella. La reformatiun, l'acquiasta de Valtrina e las ligias cun tiaras jastras ein stadas caschun de grondas disuniuns e partidas, che han ruinau il bien senn de nos pardavons e l'innocenza de lur deportaments. La ligia de Trun e Vazerol eran fatgas per mantener giustia, libertad e pasch. El 16 avel tschentunar aber era il pievel grischun sedividius en passionadas partidas: l'Austria, la Spagna, la Fronscha e Vaniescha vevan lur partidas, mo la cara patria era in jerfan, essend che negin teneva cun ella. Ils potentats jasters mettevan gronda peisa sin nossa Rezia pils pass, che meinan ell'Italia, sco era per las capitulaziuns militaras: perquei partevan els ora daners e devan grondas pensiuns als caus de lur partida, ils quals schevan lu era vegnir tier empau als purs, sinaquei che quels tenessien sin vischnaunca e cumin cun els.

Il parter ora daners vegneva pli e pli en moda, ed il contagijs exempel dils ambassadurs jasters ha era surmanau ils rehs ed ambizius de nossa tiara de duvrar ils mieds e remiedis illegals, per vegnir tier lur mira. Aschia ein las urtas e taxas tier las elecziuns vegnidas si. Quei turpigius sistem de corrupziun ha fatg gronds progress e cura ch'ei setractava d'elecziuns, sch'udevan ins sin vischnaunca, sin cumin e sil di de ligia (bundstag) la parola: tgi che paga il bia, dei vegnir ligius.

Ei vegneva buca mirau sin las qualitats e merets dils candidats sunder sulettamein sil pagar bia ni pauc ed aschia eis ei vegniu si in agen commerci d'uffecis. Las plazas d'in mistral, d'in deputau, d'in potestat e vicari en Valtrina vendevan las vischnauncas tras far tscharna schon biars onns avon, che quels ufficials vegnevan emploiai. Mintga vischnaunca encureva de vender sia vusch schi

car sco pusseivel era, e pertenenent quella vendita republicana, (?) vegnev'ei sur de quella adina scret ina brev formala de marcau. Naturalmein astgava il vin de cumpra mai fallir. Il cumprader veva lu aber il dretg, de turnar a vender sias vuschs cumpradas e figeva generalmein er'usit de quei dretg, sch'el carteva cheu tras de gudignar enzatgei. Aschia devan bia vischnauncas lur vuschs per las elecziuns, senza saver adina a tgi; ellas consideravan las elecziuns sco vaccas de latg e miravan sulettamein sils bials ivers, senza prender d'enconuscher pli anavon la colur e las qualitats dil tier. La historia romana raquenta, ch'ei eri a Roma tut venal; in burgheis che pervevi siu cavagl cun aveina sulerada e levi far quei bi tier mistral. — Remarcabel, avon 80 onns udev'ins aunc sin vischnaunca ord bein enqual bucca, che la caussa principala d'in gerau seigi, ch'el tegni „in brav s. h. bov“ ed autras caussas absurdas. —

Tgi che leva buca marcadar a l'ingrossa sco ver marcadont, cun contrahar cun las vischnauncas, figeva il „hermer“ e cumprava si casa per casa las vuschs. Aschia raquenta la historia d'in mistral d'Ortenstein, che ha anno 1678 pagau 6 bazs per vusch; suenter ei aber la mistralia vegnida leu pli cara, ed anno 1689 ha il mistral dil madem cumin pagau 12 $\frac{1}{2}$ per um. —

Ils pli eclatants e scandalus abusis daventavan denton ellas elecziuns dils potestats e vicaris, che vegnevan tarmess en Valtrina, per reger sur quels sventirai subdits de nossa republica. Igl εμπrem vev'il di de ligia quellas elecziuns, scheva aber era bia gadas vegnir tier quellas a quels candidats, che capevan il meglier co unscher las rodas de quei ludeivel car stat. Las vischnauncas aber rencunaschend quei profiteivel commerci, han suenter pretendiu de far sezzas quellas elecziuns en roda, per cheutras puder emplenir mintgaton temps lur cassa pli dedatschiert. Per leider ha il di de ligia stuiu dar suenter, schegie che plirs patriots han mussau, ch'ins sappi strufiar ils deputai, buc aber las vischnauncas per ils abusis e surpassaments dellas leschas. — Schon avon vev'il pievel, che mirava sulettamein sin siu sac e tuttavia buca sin dretg e giusta, memia gronda pussonza e tras la perniciusa augmentaziun de quella, ein cheutras era las disuniuns e partidas vegnidadas augmentadas.

Igl abusi de leger ora quels che pagavan il bia, ha puspei provocau auters abusis sco necessaria consequenza. Per igl εμπrem vegnevan suenter il principi „tgi che paga il bia“ savens legi ora sco officials umens senza negina savida ed autoritad; gie biagadas valanuots. Per l'autra stueva quella glieut, che spendeva tonts daners, era mirar de survegnir sin ina moda ne l'autra indemnizaziun e comettevan perquei buca de rar, las pli grondas malgiustias. Tgi era aber la cuolpa de quels gronds mals? Quels principalmein, che surdavan tals uffecis en mauns dell'ignoranza e perfida malignitad.

Pertenent igl εμπrem abusi, sche han savens miserablas personalitads survegniu grondas plazas: „Els mavan naven dil mistregn ed ord nuegl ella regenza.“ Principalmein ha la Valtrina stuiu sentir quei, e perquei eran leu nos emploiai per lur ignoranza e malgiustia odiai e beffiai. Aschia severificava era cheu il proverbii: „Buc in domini ei pils subdits aschi grevs de surportar sco quel d'ina republica“. Schon igl εμπrem onn, che las vischnauncas

han podiu far las elecziuns per la Valtrina, han ellas legiu ora miserabels umens, denter auter sco potestat in cert Gion Bircher, dal qual tut che scheva: „El sappi sulettamein mulscher vaccas, (cun honor). „Essend ch'els entelgevan tuttavia buca de reger, sche stuevan els surschar tut a lur officials inferiurs, ils quals cuglienavan savens signurs e pievel. Suenter quei bi exempel vegn'ei aunc ozildi avon enqual caussa! La sauna raschun di schiglioc a mintgin, che tgi ch'enqueri in tetel, deigi er'esser capavels de purtar siu buordi! Nos vegls encurevan buca ton ils uffecis per la honor, sco per vegnir rehs, duront ch'en nies temps encueran era biars ils tetels per far bunas maridaglias!

La secunda consequenza dil vender ils uffecis ei stau il vender il dretg. Ils officials. che spendevan per vegnir tier lur plazas gronds capitals, encurevan lura suenter sin ina, ni sin l'otra moda indemnisaziun. Naturalmein eran ils biars derar en fatalitads per ils mieds. Els vevan il dretg de leger ora enqual official inferior, cunzun quels en Valtrina e remplazavan quels, che pagavan ad els il pli bia. Las pli grondas resursas tergevan els aber cun vender il dretg, essend ch'els sco derschaders eran tuttavia buca scrupulus. Schegie ch'ins vul saver, che quei vegni aunc ozildi enqualga avon, sche savein nus tuttavia far negin'idea dalla corrupziun, alla quala ils bass ed aults tribunals eran da gliez temps sutaposts.“ Sin raschuns, sin leschas, sin tschentaments miravan ils derschaders savens nuotzun. Tgi che pagava il bia era segirs de gudignar il process. Il principal liug de quellas malgiustias, che clamava en tschiel era la Valtrina, aber era nos mistrals eran buca schubers e vendevan lur vuschs per daners, avon che haver ina encunaschientscha dil process, ch'els duevan decider. Sch'in haveva in process, sche mava tal tier ils derschaders e marcadava giu lur vuschs; il prezi vegneva destinaus ed il cumprader stueva pagar il daner blut, schiglioc er'el buca segirs, ch'il derschader turnassi a vender per in pli grond pagament sia vusch alla cunterpart! —

Ils derschaders predevan zuar buca tont savens daners dad omisduas parts, bein aber daventava quei fetg savens tier las elecziuns. Schev'in um de plaid: „Quei ch'in ha empermess ad in, san ins buc el madem temps empermetter ad in auter“, sche rispundevan quella gliet: „Nus essan libers ed a gliet libra ei tut lubiu!“ Principalmein cuglienavan bia grischuns ils ambassadurs jasters e perquei ha in de quels detg: „Sche gie ch'ils daners domineschan ils grischuns sch'ei in tonaton mai segirs: dat ins mo a zaconts, sche vilentan ins ils auters; dat ins a tuts, sche vul negin saver grau; dat ins a negin, sch'ei in tuts malcuntents.“ — Considerain nus quei tut, sche savein nus che Juvalta, in cronist e historicher da gliez temps ha giu raschun de dir: Tiels biars grischuns ei tut venal; ils uffecis vegnan cumprai sco rauba de marcanzia e perfin il dretg. —

Nus stuein aunc remarcar, che da lezzas uras encurevan era biars de reussir culs pugns, quei ch'ei pudevan buca tier culs daners. Denter biars eclatants exempels lein nus raquintar mo in: En Giadina vevan dus frars Travers (in della partida de Spagna e l'auter Vaniescha) giu cumprau per biars onns la mistralia; els ein aber spert vegni in davos l'auter co manar quei uffeci denter els. Mintgin veva sia partida e differentas ga eis ei vegniu tier pintgas battaglias, nua ch'ei

deva adina plagai e mazzai. En ina de quellas rabantschas battevan ina gada de bia mellis in encunter l'auter; schon eran biars mazzacrai e las paupras femnas curevan plirond e bargend vi e neu, aber tut adumbatten. Cheu seglia la dunna d'in de quels enamiez la battaglia, nua ch'il combatt era il pli vivs e sanguinus. Ils armai respecteschan il heroismus della femna, laian sequietar e fan pasch. Ils dus frars secunvegnan de manar mintgin la mistralia dus onns in suenter l'auter. —

Quellas schliatas „pratias“ e quella gronda corrupziun parevan a mintga raschuneivel carstgaun intollerablas e perquei vulevan enzaconts sincers e buns grischuns encurir de far fin a quei scandal. Els han admoniu il pievel e reussiu, ch'il di de ligia a Tavau ha 1570 scumandau sut gronda peina las taxas ed urtas per elecziuns tras in saluteivel tschentament, che vegn numnaus: la brev de vaneun, (Kesselbrief). Pertenent l'etimologia de quei plaid, sch'eis ei il pli probabel, ch'el derivi dalla „vanaun“ de cuschina, essend ch'ils „practicants“ candidads devan a lur amitgs ed enconoschents per far buna bucca avon e suenter las elecziuns grondas gastarias e „mettevan per quels dis si la vanaun gronda.“ (Cura ch'ei vegn celebrau ina fiasta, dian aunc ozildi bia romontschs: „Oz mettein nus si la vanaun gronda“ q. v. d. oz lein nus far gastaria, cun magliar carn. Quella brev scamonda pia de metter si la vanaun per dar pardanonza e cheutras gudignar vuschs per las elecziuns.) Quei renomau tractad ha fatg gronda canera ed ei in dils pli impurtonts tschentaments vegls. Nus lein pia allegar siu principal contegn: „Essend, di la brev, che da liung temps enneu ei vegniu si la disa e moda de cuorer entuorn e practicar uffecis, sentenzias, tras cumpras, schenghetgs ed autras empermischuns, sco era tras beiber e magliar ect. quei tut en tala maniera, ch'ei semuossa en nossa cara patria grondas disuniuns e disamizezias, ch'ei gl'ei de tumer, che Dieus vegni nus recentamein punir per nos fallaments e nies pernicious demanar: sche vein nus deputai dellas treis ligias rencunaschiu e figein de saver, che talas dishonoreivlas e viziusas practicas seigien tuttaviva bucca pli de tollerar ed engerein avon Diu, la ss. Trinitad d'observar per nus e nos antecessurs il sequent uorden: Cura che nos deputai seraduneschan sil di de ligia, sche duei mintgin solemnamein engirar ch'el seigi vegnius mess senza pagar ni schenghiar e senza ch'autras persunas han gidau leutier cun „practicadas“ e kesslerias e tgi ch'astga buca far quei serament digl esser seraus ora digl cussegl e vegnir punius vid rauba e honor. En quei cass duei vegnir priu ord sia vischnaunca in auter brav um sco deputau, e tuts quels che sesanflan el cussegl dueigien sin quei metter giu in serament, ch'els vegnien egl avegnir ni prender ni dar schenghetgs e pagaments, seigi per uffecis, sentenzias ni autras caussas. Quei duei valer per landrichters, mistrals e tuts officials de nossa tiara e de Valtrina, e schei duess seresultar, ch'in ne l'auter havessi duvrau tals abus per vegnir tier sia mira, sche duei in tal mai vegnir duvraus pli en fatgs de vischnaunca; piarder sia honor e vegnir punius sco ei gl'ei perscret sche duei el tenor serament esser obligaus d'indicar alla ligia; duess la ligia era buca punir, sche deigien tschellas duas ligias passar si e tschentar si in agen tribunal, che struffegi ils malobedeivels vid rauba ed honor.“

Quei saluteivel e recent decret ei aunc suenter pliras gadas vegnius renovaus ed aprobaus, leider ha el buca podiu scungerar tuttas quellas schliattas disas

ed aschia existevan da quellas aunc ditg viden el 18avel tschentaner. La brev plaida denton clar, ch'ei seigi buca mo scummandau als candidads de pagar e schenghiar, sundern era semigliontamein a lur amitgs, parents ed encunashents, ils quals lessan „practicar“ per els. Nuotatonmeins schevan aunc ditg suenter bia candidats luvrar e far offertas en lur num parents, amitgs e sez bia gadas lur femnas e levan per spir spért d'ambiziun e levsenn buca capir, che quei seigi encunter serament e tschentament. Aunc buca ton daditg viveva quei bi modus procedenti en in grond cumin, nua che parents ed amitgs dils candidats mavan sin la buora e porschevan avon igl entir cumin quella e quella summa, sch'in vegli metter quel e quel mistral, scarvon ect. Fagievan ins tals attents sin quei pernicious abus, sche schevan els, ch'els hagien mo schenghiau, e buca pagau, ed il schenghiar sappi negin'autoritad scummandar. Il senn de quella remarcabla aber scandalusa cumedia sa il pli sempel pur capir, tonpli che nossa buna gliuedetta ei schiglioc tuttavia buca liberala cun far schenghetgs patriotics.

Cul temps ha il pagament direct per uffecis calau si empau ed ei semidaus en gravezias d'otra natira pigl uffical. Sch'els levan esser beinvesi, sche stuevan els tener sil pli pauc in s. h. bov! Il cussegl grond de 1844 ha concludiu danovamein de scummandar quels abus ed ha perquei fatg dar en tuts ils cumins las urtas e taxas, ch'existevan aunc leu. Ord lur differents rapports seresultesch'ei ch'en biars cumins erien ils ufficals pauc ne bia suttaposts a gravezias. Tenor quels rapports pagan denter auter ils mistrals de Safien e Langwies il paun e vin tier la s. tscheina; a Lavin (Giadina) paga in uffical, suenter haver ritschert il serament, als umens de beiber; ha aber persuenter il dretg d'ira igl atun per las casas e prender si ina taglia consistent en giutta. A Ramuosch sto mintga genau pagar dus malters seghel per onn e tener in s. h. bov; il mistral aber 6 malters e de beiber vitier. A Schleus stuevan ils ufficals buca mo tener in s. h. bov, sundern era in s. h. piertg mascel. Ella Foppa neschevan dal temps dellas annualas elecziuns fetg bia fontaunas d'aua cotschna, uss'ei ellas aber stupadas. Il pli bi tier mav'ei el cumin della Cadi aunc avon 90 onns; leu vevan beinduras las elecziuns formalmein il character d'in concuors, (d'ina ganta, d'in verkantel.) Igl εμπrem candidat porscha 500 fl. (flurins) per la mistralia, l'auter 600 fl. ed aschia vegnev'ei catschau si entochen 8-900 fl. e per ton pli tgiunsch reussir vegnev'ei perfin aunc partiu ora tonts e tonts bazs per um. Denton ha il dicasteri della Cadi dismiss quels abus. Pli tard han ins lu pli u meins plitost mirau sin las qualitats dil candidad, che sin sia buorsa.

Ils buns temps vegls vevan pia era lur umbrivas. Ozildi ei quei marcadém svanius ord nos cumin e sch'il mistral niev paga aber aunc tscheu e leu sin quei di d'honor a la compagnia de mats de siu liug in bien glasin, sch'ei quei nuot auter, che bi e dueivel!

